

# SID



ابزارهای  
پژوهش



سرویس ترجمه  
تخصصی



کارگاه های  
آموزشی



بلاگ  
مرکز اطلاعات علمی



سامانه ویراستاری  
STES



فیلم های  
آموزشی

## کارگاه های آموزشی مرکز اطلاعات علمی



آموزش مهارت های کاربردی در تدوین و چاپ مقالات ISI

آموزش مهارت های کاربردی  
در تدوین و چاپ مقالات ISI



روش تحقیق کمی

روش تحقیق کمی



آموزش نرم افزار Word برای پژوهشگران

آموزش نرم افزار Word  
برای پژوهشگران

# سنجش میزان دینداری در میان دانشجویان جوان

مجتبی عبدی<sup>۱</sup>

احمد رضایی<sup>۲</sup>

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۳/۲/۶  
تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۳/۳/۳

مطالعه حاضر درصدد شناخت توصیفی و تبیینی میزان دینداری دانشجویان جوان و ارتباط آن با خصوصیات دموگرافیک آنهاست. بدین منظور جهت سنجش میزان دینداری افراد، از مدل شناخته شده گلاک و استارک استفاده شد. روش این پژوهش، کمی و از تکنیک پیمایش استفاده گردید. پس از طراحی پرسشنامه و سنجش اعتبار و روایی ابزار پژوهش، داده‌ها از جامعه آماری پژوهش جمع‌آوری شد و با استفاده از نرم افزار آماری علوم اجتماعی (SPSS) مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. نتایج توصیفی پژوهش نشان داد که دینداری دانشجویان در حد تقریباً «بالا» و در میان کل ابعاد، بعد اعتقادی دارای بالاترین میانگین بوده است. همچنین، بر اساس نتایج تحلیل عاملی پژوهش، بعد تجربی دینداری دارای بیشترین اهمیت در تعیین میزان دینداری افراد بوده است. در مرحله بعد، به منظور بررسی روابط بین میزان دینداری دانشجویان و سایر متغیرهای مستقل از آزمون‌های T استیودنت و آنالیز واریانس استفاده شد که نتایج نشان داد تفاوت معنی‌داری بین گروه‌های سنی، مرد و زن، خاستگاه سکونت و مقطع تحصیلی از نظر میزان دینداری در بین دانشجویان وجود دارد. از منظر رشته تحصیلی نیز، به جز بعد اعتقادی دینداری، تفاوت معنی‌داری بین رشته‌های فنی-مهندسی و علوم اجتماعی از نظر میزان دینداری وجود ندارد.

**واژگان کلیدی:** میزان دینداری، ابعاد دینداری، خصوصیات دموگرافیک، جوانان و دانشجویان

---

E-mail: pouriaabdi@gmail.com

<sup>۱</sup> کارشناس ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه مازندران (نویسنده مسئول)  
<sup>۲</sup> استادیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه مازندران

## مقدمه

نحوه حضور دین در زندگی افراد، موضوعی است که از دیرباز مورد توجه متکلمان، فلاسفه و جامعه‌شناسان بوده (مرجایی، ۱۳۸۰: ۲۴) و در جامعه ایران نیز که همواره به عنوان جامعه‌ای مذهبی شناخته شده، دین نقش مهمی در تحولات اجتماعی و سیاسی داشته است. از طرف دیگر، تحلیل‌های نظری در این حوزه بیانگر آن است که در جوامع در حال گذار، دینداری یکی از مهمترین متغیرهایی است که دستخوش تحولات گسترده‌ای می‌شود (دورکیم، ۱۳۸۱ و ۱۳۸۳؛ برگر، ۱۹۶۷) و ایران نیز از این قاعده مستثنی نیست. علاوه بر این، مطالعات انجام‌شده نیز نشان‌دهنده تأثیرات دینداری بر ابعاد مختلف زندگی انسان‌هاست؛ به‌عنوان مثال، همیلتون (۱۳۸۱)، کوزر (۱۳۸۰)، سراج‌زاده (به نقل از سراج‌زاده، ۱۳۸۷) و ابراهیمی (۱۳۹۰) نشان داده‌اند که باورها و ارزش‌های دینی باعث کاهش آنومی و بزهکاری و افزایش نظم می‌شوند. لهسائی‌زاده و دیگران در مطالعه‌ای به بررسی رابطه جهت‌گیری مذهبی و سلامت روانی پرداختند و نشان دادند که سلامت روان مستقیماً تحت تأثیر متغیرهای جهت‌گیری مذهبی، تحصیلات، سن، جنسیت و جهت‌گیری مذهبی و درون‌دینی قرار دارد و این متغیرها ۷۲ درصد از تغییرات متغیر وابسته را توضیح داده است. (لهسائی‌زاده و همکاران، ۱۳۸۵) همچنین، عظیمی هاشمی (۱۳۸۳) نشان داده که توجه به معیارهای دینی در روابط اجتماعی باعث افزایش رضایت از زندگی در بین دانش‌آموزان می‌شود.

برگر (۱۳۸۱) این تغییرات جوامع در حال گذار را نخستین بار در مهم‌ترین نهادهای حامل مدرنیته (اقتصاد، صنعت، دولت، دانشگاه و...) دنبال می‌کند. وی در بخشی از نظریات خود به دانشگاه اشاره می‌کند که کارکرد تولید علم و فناوری را در جامعه بر عهده دارد و یکی از حاملان مدرنیته محسوب می‌شود. بنابراین، می‌توان دانشجویان را یکی از حاملان آگاهی مدرن در جوامع در حال توسعه در نظر گرفت که بیشترین تأثیر را از آن می‌پذیرند. البته این بدین معنی نیست که با رواج آگاهی مدرن در بین دانشجویان ضرورتاً از سطح دینداری آن‌ها کاسته می‌شود، اما به احتمال زیاد نوع نگرش آن‌ها تغییر می‌کند (توسلی و مرشدی، ۱۳۸۵: ۹۷) و این امر می‌تواند منشأ بسیاری تغییرات در این حوزه در جامعه باشد؛ چراکه تغییر در نوع نگرش و گرایش‌ها به دین، می‌تواند دین را دارای ابعاد بیشتری کند. همچنین، شاید بتوان نوع تحصیلات دانشجویان در دانشگاه را نیز بر نوع دینداری آن‌ها مؤثر دانست. بنابراین، با توجه به اهمیت موضوع و تأثیر دینداری بر زوایای مختلف زندگی اجتماعی و همچنین نقش محوری دانشجویان در جامعه،

رصد و بررسی این تحولات در خصوص آنها می‌تواند برای درک و فهم تغییرات مدرن در جامعه مؤثر و مفید باشد.

با وجود این، سنجش دینداری در جامعه ایران به خصوص پس از پیروزی انقلاب اسلامی، پیچیدگی‌های خاصی دارد که بخشی از آن به آمیزش و تعامل بعد درونی و فردی دینداری با مسائل اجتماعی و سیاسی بازمی‌گردد- همان‌گونه که پیش‌تر نیز اشاره شد، دینداری دارای ابعاد مختلف و بیشتری خواهد بود. بنابراین، ضروری است که برای مطالعه دینداری به تمامی ابعاد آن توجه شود و برای سنجش آن از مدل‌های چندبعدی استفاده گردد. بر این اساس، هدف این پژوهش سنجش میزان و نوع دینداری دانشجویان دانشگاه تهران از طریق مدل‌های چندبعدی دینداری و بررسی ارتباط آن با عوامل دموگرافیک از قبیل سن، جنس و رشته تحصیلی است. در این راستا، سوال اصلی پژوهش اینگونه صورت‌بندی می‌شود که میزان دینداری دانشجویان چقدر است؟ سوالات فرعی نیز عبارت خواهند بود از اینکه «میزان کدام یک از ابعاد دینداری در دانشجویان قوی‌تر است؟» و «میزان دینداری دانشجویان به تفکیک سایر متغیرهای مستقل (رشته تحصیلی، سن، جنس، مقطع تحصیلی و محل سکونت) چقدر است؟».

### **پیشینه پژوهش**

در یک نگاه کلی می‌توان پژوهش‌های انجام شده در خصوص دینداری را به دو دسته بنیادی و کاربردی تقسیم کرد. آثار دسته اول به روش‌های شکل‌گیری سنجها و مدل‌های دینداری می‌پردازند؛ به عنوان مثال، کلاکی و نیازخانی (۱۳۸۹) در مقاله‌ای با عنوان «مدل اندازه‌گیری دینداری جوانان» به تهیه و تنظیم مدلی دقیق برای سنجش دینداری جوانان پرداخته‌اند یا طالبان (۱۳۹۰) «برازش تجربی مدل‌های مفهومی- ساختاری از دینداری» را مدنظر قرار داده و شجاعی زند (۱۳۹۱) به «روندهای شکل‌گیری دینداری» پرداخته است. آثار دسته دوم با استفاده از موارد مورد اشاره، سعی در سنجش میزان دینداری در جمعیت‌های آماری متفاوت داشته‌اند که با توجه به جمعیت آماری پژوهش (دانشجویان) بیشتر به مواردی با چنین جوامع آماری اشاره خواهد شد.

به‌طور کلی، موارد فوق را می‌توان به چند بخش تقسیم کرد: بخش اول مواردی هستند که به شکل توصیفی به سنجش دینداری پرداخته‌اند، مانند میرسندسی (۱۳۸۳) که به مطالعه «میزان و انواع دینداری دانشجویان» یا توسلی و مرشدی (۱۳۸۵) که به «بررسی سطح دینداری و گرایش‌های دینی دانشجویان» پرداخته‌اند. بخش دوم مواردی هستند که «دینداری» به‌عنوان متغیر مستقل و تأثیرگذار در آنها بررسی شده

است، مانند صنوبر و عرب (۱۳۹۱) که به «بررسی تأثیرات دینداری بر رفتار شهروندی سازمانی»، روستسکی<sup>۱</sup> و همکاران (۲۰۰۴) که به مطالعه «تأثیر مذهب بر کنترل رفتارهای جنسی نوجوانان» در تحقیقات انجام شده در غرب یا مینکلر<sup>۲</sup> و همکاران (۲۰۰۸) که به «بررسی تأثیر هویت مذهبی بر مصرف» و کاهله<sup>۳</sup> و همکاران (۲۰۰۸) که به «بررسی مذهب، تعصب مذهبی و ارزش‌ها در رفتار مصرف‌کنندگان» در سنگاپور پرداخته‌اند. بخش سوم نیز مواردی هستند که در آنها به عوامل مؤثر بر دینداری افراد پرداخته شده و «دینداری» به عنوان متغیر وابسته مدنظر بوده است، مثل خواجه نوری و همکاران (۱۳۹۲) که به بررسی «رابطه سبک زندگی با میزان دینداری جوانان» در شیراز یا جرج استولز<sup>۴</sup> (۲۰۰۸) که به مطالعه عوامل مؤثر بر دینداری (عواملی مانند محرومیت، جنسیت و هویت قومی)، و آرمفیلد و همکاران<sup>۵</sup> (۲۰۰۳) که به بررسی رابطه بین مصرف اینترنت و اعتقادات مذهبی پرداخته‌اند.

بر اساس موارد فوق، پژوهش حاضر در نوع اول پژوهش‌های کاربردی، یعنی توصیف دینداری، قرار می‌گیرد. پیش‌تر اشاره شد که میزان دینداری افراد بر متغیرهای گوناگونی در سطح جامعه تأثیر دارد و اطلاع از میزان دینداری آنها و روند تغییرات آن در مقاطع زمانی مختلف و در بین گروه‌های مختلف ضروری است. بنابراین، پژوهش حاضر به بررسی دینداری دانشجویان دانشگاه تهران در مقطع زمانی (سال تحصیلی) ۱۳۸۹-۱۳۹۰ پرداخته است.

## ادبیات نظری پژوهش

«دین» از آغاز پیدایش جامعه‌شناسی برای اغلب نظریه‌پردازان، مهم بوده و به‌عنوان یک عنصر مهم در حیات اجتماعی در آرای آنها جای داشته است؛ به‌عنوان مثال، سن سیمون معتقد بود که دین در صورت امروزی شده آن، برای حفظ حیات اجتماعی و معنی دادن به آن اساسی و ضروری است و در نظر پیروان او، دین سیمانی (عامل پیوند) برای جامعه است، زیرا اجتماعی بودن انسان را بیان می‌کند. (جلالی مقدم، ۱۳۷۹: ۳۵) آگوست کنت نیز در «سیستم سیاست اثباتی» به طرح نظریه‌هایی درباره مذهب و نشان دادن نقش آن در همه جوامع بشری می‌پردازد. (آرون، ۱۳۶۶: ۱۱۵ و ۱۱۶) همچنین، دورکیم از شخصیت‌های کلاسیک مهم این حوزه است که باعث شکل‌گیری نگرش جمعی - اجتماعی در خصوص دین شد. نگرشی

<sup>1</sup> Rostovsky

<sup>2</sup> Minkler

<sup>3</sup> Kahle

<sup>4</sup> George Stolz

<sup>5</sup> Armfield

که در آن، دین اساساً پدیده‌ای جمعی معرفی می‌شود تا فردی. (کوزر، به نقل از سراج زاده و توکلی، ۱۳۸۰) از نظر شجاعی‌زند (۱۳۸۴) با توجه به تأکیدی که دورکیم بر آثار اجتماعی دین، یعنی تأثیر مناسک دینی بر تحکیم مناسبات اجتماعی دارد، می‌توان نگاه او را دارای نوعی بعدشناسی - حتی بدون تصریح - قلمداد کرد. به علاوه، تعریف مشهور او از دین به‌عنوان نظامی از «عقاید» و «اعمال» مرتبط با امور مقدس که در یک «اجتماع اخلاقی» مشخص به‌نام کلیسا تشکیل یافته است، همین را نشان می‌دهد. (همان: ۳۹) و بر نیز از معدود جامعه‌شناسانی است که با دین به شکل تقریباً بی‌طرفانه برخورد کرده است، (الیاده، ۱۳۷۸: ۴۴) اما نگاه او به دین، برخلاف دیگر جامعه‌شناسان، بر هیچ طرح تکاملی در قالب مراحل خاصی مبتنی نیست و اصولاً این نوع نگرش را خود قبول ندارد. از سوی دیگر، جامعه‌شناسی دین او بیشتر بیانگر یک جنبه عمده از اخلاق دینی یعنی ارتباط اخلاق دینی با نظم اقتصادی است. (الیاده، ۱۳۷۸: ۳۳) جالب توجه اینکه و بر عمیقاً معتقد بود در اسلام عقلانیت لازم برای رسیدن به یک اقتصاد امروزی وجود دارد. (جلالی مقدم، ۱۳۷۹: ۲۷۹)

با وجود موارد اشاره شده در خصوص دینداری و برخی جنبه‌ها و ابعاد آن - مانند ابعاد مناسکی و اعتقادی در نظر دورکیم - به نظر می‌رسد بیان‌های کلی اندیشمندان کلاسیک در خصوص دین، برای الگوگیری در ساخت سنجهی دینداری چندبعدی چندان راهگشا نباشد؛ چراکه با توجه به پیچیدگی‌های ادیان متأخر و ابعاد و آثاری بیشتری که از آن‌ها شناسایی شده است، به الگوهای تفصیلی‌یافته‌تری نیاز داریم. (همان، ۴۰) در ادامه به بررسی اجمالی آرای صاحب‌نظران در خصوص ابعاد دینداری، الگوها و سیر تحولی آن خواهیم پرداخت.

در طول دو دهه ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰، جامعه‌شناسان آمریکایی که تحت تأثیر تعبیر دورکیم از دین قرار داشتند، دیدگاه چندبعدی دینداری را توسعه دادند. واخ (۱۹۵۱)، دانشمند آلمانی - آمریکایی حوزه دین که تجربه دینی را دارای معیارهای جهانی می‌دانست، این نکته را مطرح کرد که تجربه دینی که در زندگی پیروان همواره به‌صورت عینی نمود می‌یابد، در سه شکل اصلی خود را نشان می‌دهد: مفهومی یا نظری (باور یا اعتقادی)، آیینی یا عملی (مناسکی) و جمعی یا انجمنی<sup>۱</sup>. شکل مفهومی دربردارنده فکر و نظر پیروان درباره

<sup>۱</sup> بعد سوم دینداری از نظر واخ همان Fellowship است که سراج‌زاده و توسلی آن را «جمعی» یا «انجمنی» ترجمه کرده‌اند، شجاعی‌زند معادل «معاشرتی» را برای آن برگزیده و جلالی مقدم واژه‌های «نهادی» و «اجتماعی» را در مقابل آن قرار داده است. این تفاوت در مورد بعد اول نیز وجود دارد؛ به‌طوری که سراج‌زاده و توسلی آن را «مفهومی»، «نظری» یا «باور» معادل‌سازی کرده، شجاعی‌زند معادل «عقیدتی» یا «اعتقادی» را برای آن برگزیده است و جلالی مقدم واژه‌های «نظری» یا «فکری» را برای آن برگزیده است.

دین است، شکل آیینی شامل رفتارها و تجمعات<sup>۱</sup> مذهبی می‌شود و شکل جمعی یا معاشرتی، انجمن‌های مذهبی به‌خصوص نهادهای مذهبی، اجتماعی و جمعی را دربر می‌گیرد. (روف و دنی، به نقل از سراج‌زاده و توسلی، ۱۳۸۴:۱۶۲؛ همچنین جلالی مقدم، ۱۳۷۹:۲۲۱)

به پیروی از رویکرد دورکیمی، در برخی از آثار جامعه‌شناسان به بُعد جمعی - اجتماعی دین توجه ویژه‌ای شده است؛ برای مثال، هربرگ (۱۹۵۵) چنین استدلال کرد که هویت‌های دینی اساساً به واسطه اجتماع دینی شکل می‌گیرند و حفظ می‌شوند. با وجود این، لنسکی (۱۹۶۱) که تفاوت میان اجتماع<sup>۲</sup> مذهبی و جمعیت<sup>۳</sup> سازمان‌یافته دینی در جامعه معاصر را به‌صورت تجربی شرح داد، میان دو نوع پایبندی به دین که اجتماعی<sup>۴</sup> و سازمانی<sup>۵</sup> است، تمایز گذاشت. پایبندی اجتماعی بر تعامل گروه اولیه خانواده با دوستانی که در میراث فرهنگی و دینی مشترکی سهیم هستند، مبتنی است، درحالی‌که پایبندی سازمانی به مشارکت فردی در فعالیت‌های دینی نهادینه‌شده یا سازمان‌یافته اشاره دارد. (روف، به نقل از سراج‌زاده و توسلی، ۱۳۸۴:۱۶۲)

با وجود این، برخی از صاحب‌نظران این حوزه، لنسکی را نخستین کسی دانسته‌اند که رهیافت «چندبعدی» به دینداری داشته و در معرفی این ابعاد بر حسب تعریف‌اش از دین، تلاش شایانی نموده است. (گلاک و استارک، ۱۹۷۰:۲) دین از نظر لنسکی عامل مؤثری است که اندیشه و عمل فرد را حتی در جوامع مدرن متأثر می‌سازد. او برای سنجش این تأثیرگذاری به سراغ مهم‌ترین جنبه‌های دینداری، یعنی «جهت‌گیری دینی» و «میزان درگیربودن با گروه دینی» رفته است. او ضمن اذعان به وجود جهت‌گیری‌های دینی متنوع در سنت یهودی - مسیحی، کار خود را به بررسی دو جهت‌گیری از نظر او مهم‌تر، یعنی «راست‌کیشی» و «عبودیتی» محدود ساخته است. این دو جهت‌گیری از حیث فعال و منفعل بودن، از حیث پذیرش یا عدم پذیرش در دنیای مدرن و همچنین تأثیرات متفاوتشان بر الگوهای فکر و عمل از هم متمایزند. به اعتقاد لنسکی، درگیر بودن گروهی دیندار از دو جنبه «مشارکتی» و «معاشرتی»<sup>۶</sup> برخوردار است که می‌تواند کم یا زیاد باشد. او بعد مشارکتی را از لحاظ میزان حضور در برنامه‌ها و فعالیت‌های رسمی و جمعی نهاد دین و بعد معاشرتی را از حیث داشتن پیوندهای دوستانه و عاطفی با هم‌کیشان و اعضای

<sup>1</sup> Riots

<sup>2</sup> Community

<sup>3</sup> Congregatio

<sup>4</sup> Communa

<sup>5</sup> Associational

<sup>۶</sup> روف دو جنبه فوق را «سازمانی» و «مشارکتی» نامیده بود.

کلیسای خود مطمح نظر داشته است. از گویه‌های به‌کار رفته برای سنجش بعد مشارکتی چنین به دست می‌آید که معنای فراگیری را از آن در نظر داشته است؛ به‌طوری‌که هم امور مناسکی و هم مساعدت به کلیسا و کمک مالی به امور دینی را در بر می‌گیرد. لنسکی جنبه معاشرتی دینداری را با میزان دوست‌یابی و همسرگزینی فرد از میان هم‌کیشان سنجیده است. دو بعد پیش‌گفته، یعنی راست‌کیشی و عبودیتی، فرد را به خود دین متصل می‌سازد و دو بعد اخیر، یعنی مشارکتی و معاشرتی، فرد دیندار را با گروه دینی پیوند می‌زند. کار لنسکی برغم فضل تقدم و داشتن ایده‌های مفید و درخور، به علت اینکه به تفکیک و تفضیل بیشتری از ابعاد دینداری نیانجامیده و از شمولیت کافی برای به‌کارگیری در سنت‌های دینی غیر یهودی-مسیحی برخوردار نیست، نمی‌تواند به تنهایی مبنای ساخت سنجه‌های عام و روزآمد قرار گیرد. (شجاعی زند، ۱۳۸۴: ۴۱)

کار فوکویاما (۱۹۶۱) را نیز باید در زمره ایده‌های ابتدایی برشمرد که به چندبعدی بودن دینداری تصریح نموده‌اند. او در یک مطالعه اکتشافی به شیوه‌های متفاوت دینی بودن مردم اشاره کرده و در آن به ابعاد چهارگانه «شناختی»<sup>۱</sup>، «آیینی»<sup>۲</sup>، «عقیدتی»<sup>۳</sup> و «عبادی»<sup>۴</sup> تأکید نموده است. (فوکویاما، ۱۹۶۱) او ضمن مقایسه مدل خود با کار گلاک (۱۹۵۹) و متناظرسازی ابعاد آیینی با مناسکی، عقیدتی با ایدئولوژیکی و عبادی با تجربی، تفاوت را در فقدان بعد شناختی در کار او و متقابلاً بعد پیامدی در کار خویش می‌یابد. (همان، ۴۲) با وجود کارهای انجام شده در خصوص ابعاد دینداری، آثار گلاک و استارک<sup>۵</sup> توجه پژوهشگران و صاحب‌نظران این حوزه را به سوی تعریف چندبعدی از دینداری معطوف کرد تا آنجا که بحث چندبعدی بودن دینداری با نام آنها پیوند خورده است. (هیمل‌فارب، ۱۹۷۵: ۶۰۶؛ روف، ۱۹۷۹: ۲۱؛ دی‌جانگ و همکاران، ۱۹۷۶: ۸۶۷) در ادامه به‌طور مختصر به بررسی دیدگاه گلاک و استارک در خصوص ابعاد دینداری- که پرسشنامه این پژوهش نیز بر اساس آن طراحی و انجام شده- خواهیم پرداخت.

### مدل گلاک و استارک: مدل نظری پژوهش

همان‌گونه که اشاره شد، یکی از مشهورترین الگوهایی که برای تعریف دینداری مطرح شده، الگوی گلاک و استارک است و این الگو با تأکید بر چندبعدی بودن مفهوم دینداری، علاوه بر آنکه منشأ مباحثی

<sup>1</sup>Cognitive

<sup>2</sup>Cultic

<sup>3</sup>Creedal

<sup>4</sup>Devotional

<sup>5</sup>Glock & Stork



در این زمینه شده، ادبیات مربوط به این موضوع را نیز پربار کرده است. (سراج زاده و توکلی، ۱۳۸۰: ۱۵۹) مدل گلاک و استارک به نظر مرحوم علامه محمدتقی جعفری نیز یکی از عالی‌ترین تقسیم‌بندی‌ها در زمینه دینداری است و ایشان توجه به آن را برای محققان، ضرورت درجه اول دانسته‌اند. گلاک و استارک، ویژگی‌های متفاوتی برای دینداری دست‌چین و آن‌ها را حول پنج حوزه اعتقادات، مناسک، تجربیات دینی، پی‌آمدهای دینداری و دانش‌های دینی جمع کرده‌اند و مفهوم عملیاتی مجزایی از دینداری ساخته‌اند. (طالبان، ۱۳۸۰: ۵۰)

گلاک در تلاش برای فهم و تبیین دین در امریکا طی دو دهه پنجاه و شصت، بحث ایجاد التزام دینی را مطرح کرد. وی این بحث را در سال ۱۹۶۲ گسترش داد و با همکاری استارک در سال ۱۹۶۵ به شرح و بسط آن پرداخت. هدف اصلی آنها از طرح این مباحث عموماً درک شیوه‌های مختلفی بود که مردم با توسل به آن خود را مذهبی تلقی می‌کردند. به نظر گلاک و استارک، همه ادیان جهانی به رغم آن‌که در جزئیات بسیار متفاوت‌اند، دارای حوزه‌هایی کلی هستند که دینداری در آن حوزه‌ها، جلوه‌گر می‌شود. (همان: ۵۱) این حوزه‌ها که می‌توان آن‌ها را به مثابه ابعاد اصلی دینداری در نظر گرفت، عبارت‌اند از: بعد اعتقادی<sup>۱</sup>، بعد مناسکی<sup>۲</sup>، بعد تجربی<sup>۳</sup>، بعد فکری<sup>۴</sup> و بعد پی‌آمدی<sup>۵</sup>. (گلاک و استارک، ۱۹۶۵: ۲۰-۱۹) در ادامه به تعریف نظری ابعاد مورد بررسی از نظر گلاک و استارک خواهیم پرداخت.

۱. **بعد اعتقادی:** باورهایی را در بر می‌گیرد که انتظار می‌رود پیروان آن دین بدان اعتقاد داشته باشند، مانند اعتقاد به وجود خداوند، وجود نبوت، ائمه و روز قیامت. گلاک و استارک این باورها را در هر دین خاص به سه نوع تقسیم کرده‌اند که البته تأکید هر یک از ادیان بر این سه عنصر بعد اعتقادی، با هم متفاوت است:

الف: باورهای پایه‌ای مسلم<sup>۶</sup> که ناظر به شهادت دادن به وجود خداوند و معرفی ذات و صفات اوست.

ب: باورهای غایتگرا<sup>۷</sup> که هدف و خواست خداوند از خلقت انسان و نقش آدمی را در راه نیل به این هدف باز می‌نمایانند.

<sup>1</sup> Ideologica

<sup>2</sup> Ritualistic

<sup>3</sup> Experimental

<sup>4</sup> Intellectual

<sup>5</sup> Consequential

<sup>6</sup> Warranting

<sup>7</sup> Purposive

- ج: باورهای زمینه ساز<sup>۱</sup> که روش‌های تأمین اهداف و خواست خداوند و اصول اخلاقی‌ای را که بشر برای تحقق آن اهداف باید به آن‌ها توجه کند، در بر می‌گیرد. (همان، صص ۲۴ و ۲۵)
۲. **بعد مناسکی یا عمل دینی:** اعمال دینی مشخص نظیر عبادت، نماز، شرکت در آیین‌های مقدس خاص، روزه گرفتن و... را که انتظار می‌رود پیروان هر دین آن‌ها را به جا آورند، شامل می‌شود. (همان: ۲۰) این بعد مشتمل بر دو دسته است:
- الف: شعائر یا مناسک که عبارت است از آداب و رسوم فرموله شده یا رفتارهای نمونه‌ای در میان معتقدان هر دین یا به‌طور کلی مراسمی که هر دین از پیروان خود انتظار دارد که آن‌ها را بجا آورند.
- ب: پرستش و دعا که اعمالی فردی و خصوصی و غیررسمی هستند که فرد آن را فقط با رضایت خاطر و بدون هیچ‌گونه اجباری انجام می‌دهد.
۳. **بعد تجربی یا عواطف دینی:** موقعیت‌های برتر ایجاد شده‌ای که فرد در آن‌ها خود را با نوعی شعور برتر رویارو می‌بیند. در عواطف، تصورات و احساسات مربوط به برقراری رابطه با وجودی همچون خدا که واقعیت غایی یا اقتدار متعالی است، ظاهر می‌شود. گلاک و استارک در عین آگاهی از مشکلات مطالعه بعد تجربی دین، برای تعریف عملیاتی این بعد، روشی را مطرح کردند که چهار نوع از جلوه‌های عواطف دینی شامل توجه، شناخت، اعتماد یا ایمان و ترس را در بر می‌گرفت. مواردی مانند احساس آرامش پس از انجام مناسک یا زیارت و نزدیکی به خدا در این دسته جای دارند.
۴. **بعد دانش دینی:** حداقل آگاهی فرد مومن از دین مورد قبول خویش، اعم از اصول و فروع دین، سنت‌ها، تاریخ و سایر امور دینی لازم است تا فرد را به عمل دینی بکشاند. برغم اهمیت این بعد در سنجش دینداری، به اقتضای ویژگی جمعیت پژوهش (دانشجویان) آن را در طراحی پرسشنامه و سنجش دینداری مدنظر قرار نخواهیم داد. دلیل اصلی این امر این است که آموزش دینی در ایران بخشی از آموزش اجباری در نظام تعلیم و تربیت رسمی کشور است و معمولاً میزان آگاهی‌های دینی دانشجویان و دانش‌آموزان (صرف نظر از تعلقات مذهبی‌شان) تابعی از موفقیت تحصیلی آنان به شمار می‌رود. بنابراین، ممکن است دانش‌آموزان و دانشجویان

---

<sup>1</sup> Implementing

درس‌خوان و موفق، برغم دینداری ضعیف، نمرات بالایی از دانش دینی بدست آوردند و برخی دانش‌آموزان و دانشجویان کاملاً مذهبی نیز به علت ضعف درسی، نمرات پایینی در اطلاعات مذهبی کسب کردند. به علاوه، برخی از پژوهشگران گزارش کرده‌اند که این بعد در جوامع غربی نیز معرف معتبری برای دینداری افراد نبوده است. (سراج‌زاده، ۱۳۷۸: ۱۰۶؛ طالبان، ۱۳۸۰: ۱۱ و ۱۲)

۵. **بعد پیامدی یا آثار دینی:** این بعد ناظر بر رفتار روزمره و غیر دینی افراد است و بیانگر حضور و وجود اندیشه و حس خداگرانه در متن زندگی است که در رفتار غیر دینی فرد استحکام می‌یابد و به زندگی او رنگ و بوی دینی می‌دهد. (همان: ۱۰ و ۱۱) به عبارت ساده‌تر، این بعد شامل پیامدهای باور، عمل، تجربه و دانش دینی در زندگی روزمره فرد معتقد و روابط او با سایرین است؛ (همان، ۲۱) به عنوان مثال، در نوع نگرش او به مواردی مانند دروغ، غیبت یا ربا.

## روش‌شناسی پژوهش

مطالعه حاضر از نوع مطالعات غیرآزمایشی (غیرتجربی) است که در دو سطح توصیفی و تبیینی، به بررسی میزان و نوع دینداری دانشجویان پرداخته است. همچنین، روش مورد استفاده کمی بوده که در آن از تکنیک پیمایش استفاده شده است. برای شاخص‌سازی و عملیاتی کردن مفاهیم، همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد، از الگوی کلارک و استارک استفاده خواهد شد. بر این اساس، در تعریف عملیاتی ابعاد دینداری<sup>۱</sup>، بعد اعتقادی یا باورهای دینی با استفاده از شش گویه «به خداوند اعتقاد دارم و هیچ شکی در آن ندارم»، «من به اصل نبوت اعتقاد دارم»، «گمان می‌کنم در روز قیامت به اعمال و رفتار ما رسیدگی می‌شود. قرآن کلام خداوند است و هرچه می‌گوید حقیقت محض است»، «من به وجود امامان شیعه اعتقاد دارم»، «بهشت و جهنم حقیقتی انکارناپذیر است» و «دین وسیله سعادت دنیا و آخرت بشر است» تعریف شده است.

بعد اعمال دینی به دو بخش جمعی و فردی تقسیم شده که برای سنجش بعد جمعی از دانشجویان پرسیده شده «به چه میزان در مراسم جمعی زیر شرکت می‌کنید؟ (هیات‌های مذهبی، مجالس دعا، شرکت در جشن‌ها و اعیاد مذهبی، شرکت در مراسم عزاداری مانند ماه محرم و رمضان، زیارت اماکن مذهبی، نماز جماعت)» و برای سنجش بعد فردی نیز از آنها پرسیده شده «تا چه اندازه رفتارهای دینی زیر را انجام

---

<sup>۱</sup> به دلیل اینکه در ایران آموزش‌های دینی در مدارس اجباری می‌باشد، اکثر افراد بطور نسبی دارای حد متوسطی از معلومات و دانش دینی هستند. لذا دین پژوهان ایرانی اغلب از این بعد استفاده نمی‌کنند. (نگاه کنید به طالبان، ۱۳۸۰؛ مهدوی، ۱۳۸۴) بنابراین، در پژوهش حاضر نیز از چهار بعد دینداری استفاده خواهد شد و بعد دانش دینی مورد سنجش قرار نخواهد گرفت.

می‌دهید؟) خواندن نمازهای واجب، روزه گرفتن، دادن خمس و زکات-در صورتی که بر شما واجب باشد- رعایت حجاب و پوشش مناسب، انجام غسل واجب، امر به معروف و نهی از منکر».

برای عملیاتی کردن بعد تجربی دین نیز چهار گویه زیر به کار گرفته شده است:

«با راز و نیاز با خدا دلم آرام می‌شود»، «من معتقدم که با عباداتی از قبیل روزه گرفتن، نماز خواندن و... می‌توان به آرامش رسید»، «با انجام کارهای خوب و شایسته احساس نزدیکی بیشتری به خدا می‌کنم» و «با رفتن به اماکن زیارتی به لحاظ روحی آرامش پیدا می‌کنم».

بعد پیامدی دین نیز با این ۴ گویه عملیاتی شده است: «در مورد خرید و فروش مشروبات الکلی نباید سخت‌گیری کرد»، «باید با پدیده بدحجابی با قاطعیت برخورد کرد»، «اگر امر به معروف و نهی از منکر ترک شود مشکلی برای جامعه پیش نمی‌آید» و «گسترش ربا مشکلی برای جامعه ایجاد نمی‌کند». شایان ذکر است که گویه‌های فوق در قابل مقیاس لیکرت و با طیف ۵ گزینه‌ای همیشه، اغلب اوقات، گاهی اوقات، به ندرت و اصلاً مورد سنجش قرار گرفتند.

برای جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز نیز از ابزار پرسشنامه استفاده شده است. جهت تعیین میزان روایی یا اعتبار<sup>۱</sup> ابزار اندازه‌گیری، از روش اعتبار صوری (محتوایی)<sup>۲</sup>- مشاوره و مصاحبه با اساتید و صاحب‌نظران موضوعی بویژه اساتید راهنما و مشاور و محققان خبره در ارتباط با موضوع- بهره گرفته شده است. جامعه آماری این پژوهش شامل دانشجویان دختر و پسر شاغل به تحصیل در دانشکده علوم اجتماعی و دانشکده فنی در سال تحصیلی ۹۰-۱۳۸۹ در دانشگاه تهران بوده است. جمعیت دانشجویان این دو دانشکده براساس آخرین آمار مرکز انفورماتیک دانشگاه تهران ۷۰۱۰ نفر است. با توجه به حجم بالای جامعه آماری و محدودیت زمان و بودجه، برای تعیین حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده و با در نظر گرفتن  $t=1.96$  و  $p=0.5$  حجم نمونه بدست آمده برابر با ۳۸۴ نفر تعیین شد. در خصوص شیوه نمونه‌گیری نیز در دو مرحله، از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای نسبی و تصادفی ساده استفاده شده است؛ به طوری که ابتدا با توجه به تعداد دانشجویان هر دانشکده در هر مقطع تحصیلی، تعداد نمونه متناسب با آن تعیین شده و سپس با نمونه‌گیری تصادفی ساده دانشجویان هر گروه انتخاب گردیده است. به بیان دیگر، با تعیین دانشجویان در هر مقطع، دوره تحصیلی (سال ورود به دانشگاه) و گرایش تحصیلی، از هر دوره تحصیلی و گرایش تحصیلی، تعداد دانشجویان مشخصی با توجه به شماره دانشجویی آن‌ها برحسب فاصله

<sup>1</sup> Validity

<sup>2</sup> Face Validity

منظم تعیین و به آنها مراجعه می‌شود و در صورت در دسترس نبودن دانشجوی مورد نظر، به نفر بعدی مشخص شده در جدول تصافی ساده مراجعه و این مرحله تا آنجا ادامه می‌یابد که تعداد نمونه در آن دوره تحصیلی و گرایش تحصیلی اتمام یابد. در جدول زیر تعداد نمونه به تفکیک هر دانشکده نشان داده شده است:

جدول ۱: توزیع نمونه بین دانشکده‌های مورد بررسی در پژوهش

نام دانشکده	تعداد دانشجویان دانشکده	درصد دانشجویان هر دانشکده به کل دانشجویان جامعه آماری	تعداد نمونه مناسب برای هر دانشکده
دانشکده علوم اجتماعی	۲۹۴۱	۴۲	۱۶۲
دانشکده فنی و مهندسی	۶۹۴۰	۵۸	۲۲۲
جمع	۷۰۱۰	۱۰۰	۳۸۴

پس از جمع‌آوری اطلاعات، داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار آماری علوم اجتماعی (SPSS) مورد پردازش و تجزیه و تحلیل قرار گرفت. جهت تعیین میزان قابلیت اعتماد و پایایی نیز از تحلیل عاملی تأییدی استفاده شده که جدول ۲ آمده است. همچنان‌که مشاهده می‌شود، بعد تجربی، بعد اعتقادی و بعد مناسکی فردی مهمترین ابعاد دینداری پاسخگویان به شمار می‌روند. همچنین، مقدار واریانس تبیین شده حاکی از این است که حدود ۶۳ درصد از تغییرات عامل دینداری را ابعاد تعریف شده در این مدل تبیین نموده‌اند. مقدار آماری کای دو و سطح معنی‌داری آن حاکی از برازش مطلوب مدل است.

جدول ۲: آماره‌های مدل تحلیل عاملی تأییدی

بار عاملی	ابعاد دینداری
۰/۶۹	بعد مناسکی جمعی
۰/۷۹	بعد مناسکی فردی
۰/۸۶	بعد اعتقادی
۰/۹۲	بعد تجربی
۰/۶۶	بعد پیامدی
مقدار آماره $KMO$ : ۰/۸۳۶	
مقدار واریانس تبیین شده: ۶۳٪	
مقدار آماره کای دو: ۷۴,۳	
$P Value$ : ۰/۰۰	

## یافته‌های پژوهش

### اطلاعات زمینه‌ای<sup>۱</sup>

در این پژوهش، الگوی افراد مورد مطالعه نشان داد که تعداد مردان در مقایسه با زنان از تفاوت بارز و بالایی برخوردار نبوده و تقریباً به یک اندازه می‌باشد. (۵۴/۲ در مقابل ۴۵/۸ درصد) در میان گروه‌های سنی، ۲۰/۷ درصد «کمتر از ۲۱ سال» و ۶۹ درصد «بین ۲۲ تا ۲۶ سال» بوده‌اند. بنابراین، می‌توان گفت که حدود ۹۰ درصد افراد مورد بررسی را جوانان زیر ۲۶ سال تشکیل داده‌اند. میزان تحصیلات بیشتر پاسخگویان (۶۶/۵ درصد) لیسانس بوده و اغلب (۵۵/۴ درصد) از پایگاه اقتصادی و اجتماعی متوسطی برخوردار بوده‌اند.

### میزان دینداری دانشجویان

#### ۱. بعد مناسکی

الف- میزان شرکت در مراسم جمعی مذهبی یا خرده بعد «مناسک جمعی»

نتایج جدول ۳ نشان می‌دهد که حدود ۲۱،۴ درصد از پاسخگویان میزان مشارکت در مناسک جمعی را در حد بالا ارزیابی نموده‌اند. در مقابل ۳۴،۹ درصد نیز میزان مشارکت خود در مناسک جمعی را در حد پایین ابراز نموده‌اند. ۴۳،۸ درصد نیز از میزان متوسطی از مشارکت در مناسک جمعی برخوردار بوده‌اند.

جدول ۳: توزیع فراوانی میزان مشارکت پاسخگویان در مناسک جمعی

شرح	فراوانی مطلق	فراوانی نسبی	درصد تجمعی
پایین	۱۳۴	۳۴،۹	۳۴،۹
متوسط	۱۶۸	۴۳،۸	۷۸،۷
بالا	۸۲	۲۱،۴	۱۰۰
جمع	۳۸۴	۱۰۰	

#### ب- میزان انجام رفتارهای فردی دینی (مناسک فردی)

بر اساس نتایج جدول ۴، میزان پایبندی دانشجویان به انجام رفتارهای دینی یا «مناسک فردی» در سطح نسبتاً بالایی قرار دارد. به عبارتی، حدود ۳۸،۸ درصد از پاسخگویان به انجام مناسک فردی پایبند بوده‌اند. حدود ۴۰ درصد نیز نسبت به انجام مناسک فردی در حد متوسط متعهد بوده‌اند. در مقابل حدود ۲۱ درصد نیز مناسک و رفتارهای دینی را در سطح پایینی انجام داده‌اند.

<sup>۱</sup> به دلیل حجم بالای اطلاعات در خصوص متغیرهای زمینه‌ای، جداول آنها حذف و اطلاعات ضروری به صورت توصیفی و کوتاه ارائه شده‌اند.

جدول ۴: توزیع فراوانی میزان انجام مناسک فردی پاسخگویان

شرح	فراوانی مطلق	فراوانی نسبی	درصد تجمعی
پایین	۸۲	۲۱,۴	۲۱,۴
متوسط	۱۵۳	۳۹,۸	۶۱,۲
بالا	۱۴۹	۳۸,۸	۱۰۰
جمع	۳۸۴	۱۰۰	

۲. بعد اعتقادی

همان‌گونه که نتایج به دست آمده در خصوص این بعد و گویه‌های آن نشان می‌دهد، اکثر دانشجویان تا حد بسیار زیادی به اصول اصلی دین خود معتقد هستند، به طوری که حدود ۷۵,۸ درصد از پاسخگویان از اعتقادات دینی بالایی برخوردار بوده‌اند. در مقابل، سهم محدودی از دانشجویان (۷,۸ درصد) اعتقادات دینی پایینی را ابراز نموده‌اند. به طور کلی می‌توان گفت، این بعد دارای بالاترین درصد نسبت به سایر ابعاد است و بعد اعتقادی قوی‌ترین بعد دینداری دانشجویان است.

جدول ۵: توزیع فراوانی میزان اعتقادات دینی پاسخگویان

شرح	فراوانی مطلق	فراوانی نسبی	درصد تجمعی
پایین	۳۰	۷,۸	۷,۸
متوسط	۶۳	۱۶,۴	۲۴,۲
بالا	۲۹۱	۷۵,۸	۱۰۰
جمع	۳۸۴	۱۰۰	

۳. بعد تجربی

بر اساس نتایج جدول (۵) مشخص است که دانشجویان مورد بررسی از تجربه و احساسات دینی بالایی برخوردارند، به طوری که حدود ۶۰ درصد از دانشجویان احساسات و تجربه‌های دینی خود را در سطح بالایی ارزیابی نموده‌اند. ۲۷,۶ درصد نیز احساسات دینی خود را در حد متوسط بیان نموده‌اند.

جدول ۶: توزیع فراوانی میزان برخورداری از تجربه‌ها و احساسات دینی پاسخگویان

شرح	فراوانی مطلق	فراوانی نسبی	درصد تجمعی
پایین	۴۹	۱۲,۸	۱۲,۸
متوسط	۱۰۶	۲۷,۶	۴۰,۴

۱۰۰	۵۹,۶	۲۲۹	بالا
	۱۰۰	۳۸۴	جمع

۴. بعد پیامدی

نتایج جدول ۷ نشان می‌دهد که اغلب دانشجویان به پیامدهای دینداری در زندگی روزمره خود معتقد هستند؛ به طوری که بیش از ۸۵ درصد از پاسخگویان در حد «متوسط» و «زیاد» به این امر معتقد بوده‌اند. به طور کلی می‌توان گفت که پیامد دینداری در زندگی دانشجویان در حد «نسبتاً بالایی» است.

جدول ۷: توزیع فراوانی پیامدهای دینداری پاسخگویان

شرح	فراوانی مطلق	فراوانی نسبی	درصد تجمعی
پایین	۴۱	۱۰,۷	۱۰,۷
متوسط	۱۶۷	۴۳,۵	۵۴,۲
بالا	۱۷۶	۴۵,۸	۱۰۰
جمع	۳۸۴	۱۰۰	

#### میزان دینداری دانشجویان

همان طوری که در جدول ۸ مشاهده می‌شود، میزان دینداری ۶۲,۸ درصد از دانشجویان در سطح بالایی قرار دارد. ۲۶,۳ درصد نیز از میزان متوسطی از میزان دینداری برخوردار بوده‌اند. در مقابل، حدود ۱۱ درصد از دانشجویان نیز از میزان دینداری پایین تری برخوردار بوده‌اند.

جدول ۸: توزیع فراوانی میزان دینداری پاسخگویان

شرح	فراوانی مطلق	فراوانی نسبی	درصد تجمعی
پایین	۴۲	۱۰,۹	۱۰,۹
متوسط	۱۰۱	۲۶,۳	۳۷,۲
بالا	۲۴۱	۶۲,۸	۱۰۰
جمع	۳۸۴	۱۰۰	



## تفاوت میزان دینداری به تفکیک ویژگی‌های پاسخگویان

جدول ۹ تفاوت میزان دینداری به تفکیک ویژگی‌های زمینه‌ای پاسخگویان را نشان می‌دهد. به منظور بررسی روابط بین میزان دینداری دانشجویان و متغیرهای مستقل مذکور از آزمون‌های T استیودنت و آنالیز واریانس استفاده شده است. همچنانکه قابل مشاهده است، بین متغیرهای سن، جنس، تحصیلات و خواستگاه سکونتی و میزان دینداری ارتباط وجود دارد و میانگین میزان دینداری در بین زنان در مقایسه با مردان بیشتر است. این رابطه با توجه به سطح معنی‌داری، ۵ درصد معنی‌دار است. همچنین، نتایج حاکی از تفاوت معنی‌دار میزان دینداری به تفکیک گروه‌های سنی است؛ به عبارت دیگر، میزان دینداری در گروه سنی ۱۸-۲۵ سال و بالاتر از ۳۰ سال در مقایسه با گروه سنی ۲۵-۳۰ سال بالاتر است. همچنین، با افزایش مقطع تحصیلی میزان دینداری کاهش معنی‌داری داشته است؛ به طوری‌که میانگین میزان دینداری در بین دانشجویان کارشناسی در مقایسه با دانشجویان کارشناسی ارشد و همچنین دکتری بالاتر است. میانگین میزان دینداری در بین دانشجویان تهرانی در مقایسه با دانشجویان شهرستانی بالاتر است.

جدول ۹: نتایج حاصل از آزمون فرضیه تفاوت میزان دینداری پاسخگویان به تفکیک عوامل زمینه‌ای

متغیر وابسته	متغیر مستقل	میانگین	انحراف معیار	مقدار آماره	سطح معنی‌داری (P)
میزان دینداری	مرد	۲,۷	۱,۱	۳,۹۹	*۰,۰۰
	زن	۳,۱	۰,۷۸		
میزان دینداری	سال ۱۸-۲۵	۳,۱	۰/۸۲	۲۱,۲۹	*۰,۰۰
	سال ۲۵-۳۰	۲,۲۶	۱,۱		
	بالاتر از ۳۰ سال	۳,۲	۰,۳۸		
میزان دینداری	لیسانس	۳,۱۱	۰,۸۳	۱۹,۸۹	*۰,۰۰
	فوق لیسانس	۲,۵۵	۱		
	دکتری	۱,۶	۱,۲۱		
میزان دینداری	تهران	۳	۰,۸۵	۲,۵۵	*۰,۰۱
	سایر شهرستان‌ها	۲,۸	۱		

\* معنی‌دار در سطح ۵ درصد

علاوه بر موارد فوق، تفاوت دینداری در بین دانشجویان نیز از اهداف پژوهش بوده است. بدین منظور، همان‌گونه که در جدول زیر نیز مشخص است، نتایج آزمون T نشان داده که به جز بعد اعتقادی دینداری با مقدار تی ۲/۰۷ و آلفای ۰/۰۳، سایر ابعاد دینداری در سطح کلی، تفاوت معناداری با رشته تحصیلی

دانشجویان ندارد. نتایج معنی داری بعد اعتقادی نیز نشان می‌دهد که میانگین بعد اعتقادی دانشجویان رشته علوم اجتماعی (با میانگین ۲۶/۳۱) تفاوت معناداری با میانگین بعد اعتقادی دانشجویان فنی و مهندسی (با میانگین ۲۴/۸۴) دارد؛ به طوری که با مقایسه میانگین‌ها می‌توان گفت که دانشجویان رشته علوم اجتماعی از میزان اعتقادی دینی بالاتری نسبت به دانشجویان رشته فنی و مهندسی برخوردارند.

جدول ۱۰: نتایج حاصل از آزمون فرضیه تفاوت میزان دینداری در بین دانشجویان علوم اجتماعی و فنی - مهندسی

متغیر / بُعد	گروه‌ها	میانگین	انحراف معیار	مقدار t	درجه آزادی	سطح معنی داری (P)
میزان دینداری	علوم اجتماعی	72.7593	۲۰,۹۵۲۷۱	۱/۳۴	۳۸۲	۰/۱۷
	فنی - مهندسی	69.5360	24.58996			
بعد مناسکی	علوم اجتماعی	22.5309	10.01934	۱/۲۴	۳۸۲	۰/۲۱
	فنی - مهندسی	21.1171	11.63412			
بعد اعتقادی	علوم اجتماعی	26.3148	5.98805	۲/۰۷	۳۸۲	۰/۰۳
	فنی - مهندسی	24.8423	7.41940			
بعد تجربی	علوم اجتماعی	11.2778	4.52632	۰/۴۰	۳۸۲	۰/۶۸
	فنی - مهندسی	11.0856	4.63967			
بعد پیامدی	علوم اجتماعی	12.6358	4.12048	۰/۳۴	۳۸۲	۰/۷۳
	فنی - مهندسی	12.4910	4.05811			

## بحث و نتیجه‌گیری

بر اساس مباحث مطرح شده در بخش ادبیات پژوهش مشخص شد که دین و دینداری پدیده‌ای چندبعدی است و با عطف توجه به یک بعد و در نظر نگرفتن ابعاد دیگر، نمی‌توان تصویر جامعی از میزان دینداری افراد بدست آورد. علاوه بر این، الگوی گلاک و استارک، با انجام جرح و تعدیل‌هایی، الگوی مناسبی برای سنجش دینداری در تمام ادیان و از جمله دین اسلام است و اگرچه نسبتاً جامع است، اما بر اساس نظریه‌ها و فرضیه‌هایی که ساخته و آزمون می‌شوند و همچنین بر اساس نمونه مورد بررسی در پژوهش که دارای دین و یا مذهب و فرقه‌ی خاصی هستند، قابل تغییر است.

نتایج نیز نشان داد که - مانند اغلب پژوهش‌های انجام شده در ایران (سراج‌زاده، ۱۳۷۸؛ مهدوی، ۱۳۸۴؛ طالبان، ۱۳۸۰؛ مرجایی، ۱۳۸۰؛ طالبی، ۱۳۸۰ و توسلی و مرشدی، ۱۳۸۵) - میزان دینداری افراد در سطح «متوسط» و «بالا»یی بوده است. همچنین، در میان کل ابعاد، بعد اعتقادی دارای بالاترین میانگین بوده - هرچند میانگین بعد تجربی نیز در حد بسیار بالا و نزدیک به بعد اعتقادی بوده است. نتایج معنی داری بعد

اعتقادی نیز نشان داد که میانگین بعد اعتقادی دانشجویان رشته علوم اجتماعی تفاوت معناداری با میانگین بعد اعتقادی دانشجویان فنی و مهندسی دارد و می‌توان گفت که دانشجویان رشته علوم اجتماعی اعتقاد دینی بیشتری نسبت به دانشجویان رشته فنی و مهندسی دارند. شاید بتوان دلیل این نتیجه را، برغم عدم ارتباط مستقیم، میزان مطالعه و سر و کار داشتن بیشتر دانشجویان علوم اجتماعی با متون دینی دانست.

بنابراین، می‌توان گفت دینداری دانشجویان بیشتر از نوع اعتقادی و تجربی است تا مناسکی یا شعائرگرا. از طرف دیگر، در میان کل ابعاد دینداری سنجیده شده در این پژوهش، بعد پیامدی دارای کمترین میانگین بوده است. به عبارت دیگر، پیامدهای دینداری دانشجویان حضور کمتری نسبت به سایر موارد در زندگی آن‌ها دارند. همچنین، میزان انجام رفتارهای مذهبی یا «مناسک فردی» دینی دانشجویان، بیشتر از انجام مشارکت‌های مذهبی یا «مناسک جمعی» بوده است. موارد فوق را می‌توان بر اساس نظر برگر و تغییرات دانشگاه به‌عنوان یکی از مهمترین حامل‌های مدرنیته نیز تبیین کرد که بر اساس آن، با تغییرات بوجود آمده، شاید از شدت دینداری افراد کاسته نشود، اما نوع دینداری آنها تغییرات بیشتری خواهد داشت و متفاوت خواهد بود.

## منابع

- آرون، ریمون (۱۳۶۶) مراحل اساسی اندیشه در جامعه شناسی. باقر پرهام. چاپ چهارم، تهران: نشر علمی و فرهنگی
- ابراهیمی، قربانعلی (۱۳۹۰) "دین و بزهکاری جوانان".
- الیاده، میرچاد (۱۳۷۵) دین پژوهی. بهاءالدین خرمشاهی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
- برگر، پیتر؛ برگر، بریجت و کلنر، هانسفرید (۱۳۸۱) ذهن بی‌خانمان؛ آگاهی و نوسازی. محمد ساوجی. تهران: نشر نی
- توسلی، غلامعباس و مرشدی، ابوالفضل (۱۳۸۵) "بررسی سطح دینداری و گرایش‌های دینی دانشجویان". مجله جامعه‌شناسی ایران. دوره هفتم، شماره ۴.
- جلالی مقدم، مسعود (۱۳۷۹) آرای جامعه شناسان بزرگ درباره دین. تهران: نشر مرکز
- دورکیم، امیل (۱۳۸۱) تقسیم کار اجتماعی. باقر پرهام. تهران: نشر مرکز
- دورکیم، امیل (۱۳۸۳) صور بنیانی حیات دینی. باقر پرهام. تهران: نشر مرکز
- سراج‌زاده، سیدحسین (۱۳۷۸) "نگرش‌ها و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی". نمایه پژوهش. شماره ۹ و ۱۰.
- سراج‌زاده، سیدحسین و توکلی، مهناز (۱۳۸۰) "بررسی تعریف عملیاتی دینداری در پژوهش‌های اجتماعی". نامه پژوهش: فصلنامه تحقیقات فرهنگی. سال پنجم شماره ۲۰ و ۲۱.
- شجاعی زند، علیرضا (۱۳۸۴) "مدلی برای سنجش دینداری در ایران". مجله جامعه شناسی ایران. دوره ششم، شماره ۱.
- شجاعی زند، علیرضا (۱۳۹۱) "روندهای شکل‌گیری دینداری". مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد. سال نهم، شماره دوم.
- طالبان، محمد رضا (۱۳۸۰) "تعهد مذهبی و تعلق سیاسی نامه پژوهش". فصلنامه تحقیقات فرهنگی. سال پنجم، شماره ۲۰ و ۲۱.

- طالبان، محمد رضا (۱۳۸۰) دینداری و بزهکاری در میان جوانان دانش‌آموز. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
- مرجایی، سیده‌ادی (۱۳۸۰) "بررسی اعتقادات دینی و جهت‌گیری سکولاریستی و بنیادگرایی در بین جوانان دانشگاهی". نامه پژوهش: فصلنامه تحقیقات فرهنگی. سال پنجم، شماره‌های ۲۰ و ۲۱.
- مهدوی، مهدی (۱۳۸۴) بررسی دینداری کاربران اینترنتی در ایران. دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی، کمیسیون اجتماعی.
- میرسندهی، محمد (۱۳۸۳) "مطالعه میزان و انواع دینداری دانشجویان". پایان‌نامه دکتری، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی.
- خواجه نوری، بیژن؛ ریاحی، زهرا و مساوات، سید ابراهیم (۱۳۹۲) "رابطه سبک زندگی با میزان دینداری جوانان، مورد مطالعه جوانان شیراز". فصلنامه تخصصی علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شوشتر، سال هفتم، شماره ۲۰.
- صنوبر، ناصر و عربلوی مقدم، سعید (۱۳۹۱) "بررسی تأثیرات دینداری بر رفتار شهروندی سازمانی". نشریه مدیریت دولتی. دوره ۴، شماره ۴.
- عظیمی هاشمی، مژگان (۱۳۸۳) "رضایت از زندگی و دینداری در بین دانش‌آموزان دوره متوسطه در شهرهای فردوس، گز، و نواحی آموزشی ۴ و ۵ و ۷ شهر مشهد". مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد. دوره اول، شماره ۳.
- کلاکی، حسن و نیازخانی، مرتضی (۱۳۸۹) "مدل اندازه‌گیری دینداری جوانان". نامه پژوهش فرهنگی. سال دوازدهم، شماره ۱۲.
- لهسایی زاده، ع؛ آذرگون، ز. و مرادی، گ. (۱۳۸۵) "بررسی جهت‌گیری مذهبی و سلامت روانی مهاجران بر اساس مدل آلپورت و راس؛ نمونه مورد مطالعه قصر شیرین". مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد. سال سوم، شماره ۲.
- Armfield, G. & R, Holbert (2003) "The Relationship between Religiosity and Internet use". *Jornal of Media and Religious*". Vol. 2, No. 3.
- Glock, Charles Y, & Rodney, Stark (1965) **Religion and Society in Tension**. Chocago: Rand McNally & Company

- Roof, Wade Clark (1979) **Content of Indicators of Religious Commitment: A Critical Review**, Robert Wuthnow (ed.) *The Religious Dimension: New Directions in Quantitative Research*. New York: Academic Press.
- Stark, Rodney & Glock, Charles (1970) **American piety: The Nature of Religious Commitment**. University of California Press.
- Stolz, Jorg (2008) **The explanation of religiosity: testing sociological mechanisms empirically**.ORS- Working Papers.
- Berger, Peter L.(1967) **Sacred Canopy; Element of a sociological theory of Religion**. Anchor Books/doubleday.
- Dijong G.F. Faulkner, J.E & Warland. R.H. (1976) **Dimension of Religiosity Reconsidered: Evidence from Across-Cultural Study**. *Social Forces*. 54(4).
- Fukuyama, Yoshio (1961) **"The Major Dimensions of Church Membership"**. *Review of Religious Research*. 2.
- Himmelfarb, Harold S. (1975) **"Measuring religious Involvement"**. *Social Forces*. Vol.53. No.4.
- Kahle, L.R.; Kau, A.; Tambyan, S.; Tan, S. & K, Jung (2008) **"Religion, Religiosity and Values, Implication For Consumer Behavior"**. In Haugtredt, c.p., Merunka, D. and Warlop, I.(Eds), *the la londa Seminar, 32nd International research Seminar in Marketing, La Londa- les- Maures*.
- Minkler, L. & M. Cosgel (2004) **"Religion and Consumption"**. University of Connecticut.
- Rostosky, S.; Wilcox, B.; Comerwright, M. & B, Randall (2004) **"The Impact of Religiosity on Adolescent Sexual Behavior"**. *Journal of adolescent research*. vol.19, No.6.

## **A Study on the Piety Levels among University Students**

**Mojtaba Abdi**

Master degree in Sociology, Mazandaran University

**Ahmad Rezaee**

PH.D., Assistant Professor in Sociology, Mazandaran University

*Received: 26 Apr 2014*

*Accepted: 24 May 2014*

This research is to study the piety levels among the students of university of Tehran. Thus, after reviewing the available literature on the piety and its dimensions, the model of Gluck and Stark was used to measure the piety level of the student. A questionnaire was used as the gathering data tool- after evaluating its validity and reliability- and the data analyzed in SPSS package.

Research findings revealed that piety levels between the students were in high level. Experimental dimension of piety is the highest one.

The results of the analyses of relationship between piety levels and independent variables such as age, gender, education degree and city of resident indicated that there are significant differences between piety level and age groups, gender, city of resident and education degree; although there were no significant differences between piety levels among students in social sciences and engineering.

**Key words:** Piety, Piety Dimensions, Youth and University Students

# SID



ابزارهای  
پژوهش



سرویس ترجمه  
تخصصی



کارگاه های  
آموزشی



بلاگ  
مرکز اطلاعات علمی



سامانه ویراستاری  
STES



فیلم های  
آموزشی

## کارگاه های آموزشی مرکز اطلاعات علمی



تازه های آموزش  
آموزش مهارت های کاربردی در تدوین و چاپ مقالات ISI

آموزش مهارت های کاربردی  
در تدوین و چاپ مقالات ISI



تازه های آموزش  
روش تحقیق کمی

روش تحقیق کمی



تازه های آموزش  
آموزش نرم افزار Word برای پژوهشگران

آموزش نرم افزار Word  
برای پژوهشگران